

MEMORIA ET CARITAS

Jaargetijden als armenzorg in de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Gent in de late middeleeuwen¹

Hannelore Franck

Jaargetijden waren in de late middeleeuwen één van de populairste manieren om je zielenheil veilig te stellen. Deze misdiensten waren namelijk door een opdrachtgever dikwijls bij testament ingericht om te bidden voor diens tocht naar het hiernamaals. In dit artikel is het de bedoeling om deze jaargetijden vanuit een ander dan het religieuze perspectief te bestuderen: de armenzorg. Vroegere studies besteedden al aandacht aan de jaargetijden als deel van de armenzorg, maar meestal bleef dit zeer beperkt. Het doel van dit artikel is om duidelijk te maken dat de jaargetijden wel degelijk een significante rol hadden in de Gentse armenzorg en dus niet zomaar afgedaan mogen worden als een randfenomeen zonder echte invloed.

1. Inleiding

Jaargetijden waren een vorm van ‘memoriazorg’. De definitie van dit begrip is niet vanzelfsprekend; verschillende historici hebben memoria een eigen invulling gegeven. Holladay geeft als kenmerkend element dat memoria ervoor zorgt dat de doden aanwezig blijven in de samenleving.² Oexle, samen met andere onderzoekers, benadrukken dat dit begrip gezien moet worden als een ‘totaal sociaal fenomeen’ met verschillende aspecten die allen bestudeerd moeten worden.³ Bijsterveld hanteert in zijn werk ook een ruime invulling. Hij beschouwt memo-

¹ Dit artikel is het resultaat van mijn masterscriptie onder leiding van P. Trio aan de KU Leuven. (H. Franck, *Memoria et Caritas: Jaargetijden als armenzorg in de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Gent in de late middeleeuwen*, Onuitgegeven masterscriptie, KU Leuven, 2013).

² ‘The liturgical and paraliturgical practices that established a community between the living and the dead and maintained the presence of the dead among the living’ (J.A. Holladay, ‘Tombs and Memory: Some Recent Books’, *Speculum*, 78 (2003), p. 441).

³ O.G. Oexle, ‘Memoria und Memoriabild’ in K. Schmid en J. Wollasch (eds.), *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert der liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, München, 1984, p. 394.

ria als de herinnering aan de doden in alle liturgische diensten.⁴ Centraal staat dus het herdenken van de doden door de levenden.

Jaargetijden waren één specifieke vorm van memoriezorg. Het ging hierbij in essentie om een jaarlijkse misdienst die werd gehouden voor het zielenheil van de stichter.⁵ Bij de stichting van een jaargetijde schonk de stichter een rente of een vaste som aan een bevoegde instelling. In ruil verplichtte deze instelling zich ertoe om de jaarlijkse gebedsdienst in te richten.

Deze jaargetijden zullen hier bekeken worden vanuit het standpunt van de armenzorg. De armenzorg in de late middeleeuwen werd vooral gekenmerkt door de grote versnippering van instellingen en initiatieven.⁶ Een belangrijke voetnoot hierbij is de exclusiviteit van vele instellingen, zoals recent bestudeerd voor Brussel door H. Masure.⁷ Zo waren er verschillende privé initiatieven vanuit broederschappen en ambachten. Deze hospitaal waren alleen maar toegankelijk voor leden van het desbetreffende ambacht of broederschap.

De armenzorg werd beheerst door drie belangrijke spelers: de stedelijke overheid, de caritatieve instellingen en de particulieren. Deze drie spelers kunnen niet los van elkaar gezien worden. De onderlinge grenzen waren vaag en werden meermaals overschreden. Vaak had de stedelijke overheid het toezicht op de instellingen en deze haalden hun patrimonium dan weer via giften van particulieren.⁸ Ook in Gent waren deze drie spelers vertegenwoordigd.

Het stadsbestuur was een belangrijke factor in de laatmiddeleeuwse armenzorg.⁹ De stad was zowel direct als indirect betrokken bij de armenzorg. Allereerst werd er in de Gentse stadsfinanciën een bedrag uitgetrokken voor armenzorg.¹⁰ Gemiddeld werd er negen procent van het budget gespenseerd aan liefdadigheid.¹¹ De stad was op nog een andere manier betrokken bij de armen-

⁴ A.-J. Bijsterveld, *Do ut des. Gift Giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries*, Hilversum, 2007, pp. 9-10.

⁵ P. Trio, 'Moordende concurrentie op de memoriemarkt. Een eerste verkenning van het fenomeen jaargetijde in de Lage Landen in de late middeleeuwen (ca 1250 tot 1550)', in J. Deploige, B. Meijns en R. Nip (eds.), *Herinnering in geschrift en praktijk in religieuze gemeenschappen uit de Lage landen, 1000-1500*, Brussel, 2009, p. 143.

⁶ J. Haemers en W. Ryckbosch, 'A targeted public: public services in fifteenth-century Ghent and Bruges', *Urban History*, 37 (2010), p. 218.

⁷ H. Masure, 'Eerlycke huisarmen of ledichgangers? Armenzorg en gemeenschapsvorming in Brussel, 1300-1640', *Stadsgeschiedenis*, 7 (2012), p. 2.

⁸ Bijvoorbeeld voor het godshuis van Sint-Jans-ten-Dullen (M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca. 1453: een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990, p. 143).

⁹ A. Brown, *Civic Ceremony and Religion in Medieval Bruges ca 1300-1520*, Cambridge, 2011, p. 201.

¹⁰ M. Boone, *Geld & Macht. De Gentse staatsfinanciën en de Bourgondische Staatsvorming*, Gent, 1990, p. 99.

¹¹ W. Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand. De Gentse stadsfinanciën op het einde van de Middeleeuwen (1460-1495)*, Gent, 2007, p. 88.

zorg: vanaf de 15de eeuw vaardigde de stad verschillende wetten uit in verband met bedelarij.¹²

Naast de overheid waren ook de particulieren belangrijk voor de armenzorg. Allereerst waren er verschillende hospitalen opgericht vanuit particulier initiatief.¹³ Verder waren de armentafels bij uitstek een lekeninitiatief. Rijke parochianen organiseerden op eigen initiatief deze vorm van bijstand voor de armen uit de parochie.¹⁴ Niet alleen lagen de particulieren aan de basis van de oprichting van caritatieve instellingen, via giften en stichtingen zorgden ze ook voor het broodnodige kapitaal. De instellingen kunnen ruwweg in twee grote groepen opgedeeld worden: de H.-Geesttafels die voedselpakketten en andere noodzakelijke producten uitdeelden aan de arme parochianen en instellingen die een verblijfplaats voorzagen.¹⁵ In het totaal waren er in Gent minstens 34 instellingen die zich met hulpverlening bezig hielden.¹⁶

Dit artikel baseert zich op onderzoek naar de jaargetijden die gesticht werden bij de Heilige-Geesttafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Gent in de 15de eeuw. De keuze voor deze parochiale instelling is tweeledig. Enerzijds was een armentafel een instelling die populair was om een jaargetijde bij te stichten en anderzijds bleek er voor deze instelling voldoende bronmateriaal overgeleverd te zijn.

Een armentafel, of H.-Geesttafel, was een parochiale instelling die voedselpakketten voorzag voor de armen van de parochie.¹⁷ De steun die de armentafels voorzagen was niet zomaar voor iedereen. Diegenen die in aanmerking kwamen, werden specifiek disarmen of huisarmen genoemd.¹⁸ Allereerst moesten deze personen in de parochie wonen. Dit betekende dat ze het zich minstens konden veroorloven om een huis te huren. De term huisarmen komt van dit principe dat de steuntrekkenden thuis verbleven.¹⁹ Verder was het ook belangrijk om de misviering bij te wonen, aangezien na de misviering de uitdelingen plaatsvonden.²⁰ De grote groep ontheemden vielen hier dus buiten. Aan het hoofd van de

¹² W.P. Blockmans en W. Prevenier, 'Armoede in de Nederlanden van de 14e tot het midden van de 16e eeuw: bronnen en problemen', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 88 (1975), p. 533.

¹³ J. Haemers en W. Ryckbosch, 'A targeted public', p. 222.

¹⁴ G. De Wilde, *De parochiale armenzorg te Gent van de XIVe tot het begin van de XVIe eeuw*, Onuitgegeven licentiaatverhandeling Rijksuniversiteit Gent, 1976, pp. 17-18.

¹⁵ J. Smith, *Through the Eye of the Needle: Charity and Charitable Institutions in Medieval Ghent, 1150-1400*, Philadelphia, 1976, p. 3.

¹⁶ A. M. De Vocht, 'Het Gentse antwoord op de armoede', *Annalen van de Belgische vereniging voor hospitaalgeschiedenis*, 19 (1981), Gent, p. 11.

¹⁷ P. Van Zeir, *De armenzorg der oude Brugse stadparochies voor 1526*, Onuitgegeven licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1957, p. 157.

¹⁸ Blockmans en Prevenier, 'Armoede in de Nederlanden', p. 509-510.

¹⁹ Van Zeir, *De armenzorg der oude*, p. 48.

²⁰ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 23.

armentafel stonden in Gent vier H.-Geestmeesters, samen met een ontvanger. De verantwoordelijkheid van de eigenlijke werking lag echter bij de ontvanger, die in Gent traditiegetrouw een geestelijke was. De functie van H.-Geestmeester was een erefunctie.²¹ De Wilde gaat er bij haar onderzoek van uit dat de Onze-Lieve-Vrouweparochie 60 armen ondersteunde.²²

De Onze-Lieve-Vrouweparochie was de parochie die bij de Sint-Pietersabdij hoorde; de abdij had dus patronaatsrechten over de parochie. Dit hield in dat de abdij de kerkelijke inkomsten kreeg en de priester van de parochiekerk mocht voordragen bij de bisschop.²³ Het is dankzij de aanwezigheid van ambachtslui, vooral wevers, dat de parochie geen arme parochie was. Vooral het noorden van de parochie was welvarend omdat hier de meeste bewoning en stedelijke activiteit lag.²⁴ Over het bevolkingscijfer van deze parochie zijn er helaas geen gegevens beschikbaar. Het is tevens moeilijk om iets te zeggen over het aantal armen in de parochie. Ook hier ontbreekt cijfermateriaal. Nicholas suggereert dat de graad van armoede te vergelijken was met deze van de Sint-Jacobsparochie maar dit is te vaag om verder op in te gaan.²⁵

Het eigenlijke onderwerp van dit onderzoek is een combinatie van de jaargetijden en de armenzorg. Specifiek zal er gekeken worden naar het belang van de jaargetijden als vorm van armenzorg voor de H.-Geesttafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie in de late middeleeuwen. De armenzorg bij deze jaargetijden valt uiteen in twee onderdelen. Als eerste waren er de uitdelingen bij de jaargetijden zelf. Dit zal uitgewerkt worden in het eerste deel van dit artikel. Vaak werd er bij jaargetijden brood, geld of andere zaken uitgedeeld. Het voornaamste doel van deze bedelingen was immers om volk te lokken naar de viering zodat er een maximale kracht van het jaargetijde uitging.²⁶ Deze uitdelingen wonnen aan belang vanaf de 12de eeuw doordat naastenliefde als hulpmiddel voor de redding van de ziel steeds populairder werd.²⁷ Deze bedelingen waren echter niet volledig vrijblijvend. Ook hiervoor verwachtte de schenker een tegenprestatie. Dit kon gaan van gebeden opzeggen voor het heil van de schenker tot de aanwezigheid

²¹ Boone, *Gent en de Bourgondische*, p. 99.

²² De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 77.

²³ P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: de broederschappen te Gent in de late middeleeuwen (12de-16de eeuw)*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1989, p. 268.

²⁴ M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent 1483-1503*, Kortrijk, 1981, p. 199.

²⁵ D. Nicholas, *The metamorphosis of a medieval City: Ghent in the age of the Artevelde: 1302-1390*, Leiden, 1987, p. 57.

²⁶ P. Trio, 'De zorg voor lichaam en ziel in het licht van de eeuwigheid (late middeleeuwen)', in S. Balace en A. De Poortier (eds.), *Tussen hemel en hel. Sterven in de middeleeuwen*, Brussel, 2010, p. 239.

²⁷ L. De Mecheleer (ed.), *De armoede in onze gewesten van de middeleeuwen tot nu*, Brussel, 1991, p. 20.

bij het jaargetijde.²⁸ Het samengaan van deze uitdelingen met misfundaties bleef echter uitzonderlijk voor 1400.²⁹ Het is vooral in de 15de eeuw dat deze verbin-
tenis populair was.

De tweede vorm van armenzorg bij de jaargetijden zijn de inkomsten voor de H.-Geesttafels die uit de stichtingen voortvloeiden. Hoe belangrijk de jaargetijden waren voor de financiën van de armentafel zal onderzocht worden in het tweede onderdeel. Verwacht wordt dat de jaargetijden belangrijker waren voor de tafels dan tot nu toe gedacht. Ook Nicholas wijst op het feit dat het stichten van missen bij de armentafels in Gent veel populairder was dan de pure schenkingen.³⁰ Hij ziet dit als een teken dat misfundaties als beter voor het zielenheil werden beschouwd dan armenzorg. Hij gaat hier echter voorbij aan het feit dat de jaargetijden een combinatie van herdenking en armenzorg mogelijk maakten.

Dit onderzoek is gebaseerd op de drie grote types van bronmateriaal om jaargetijden te onderzoeken: rekeningen, individuele stichtingsakten en obituaria.³¹ Er zijn vijftien stichtingsakten overgeleverd die dateren van voor het einde van de 15de eeuw.³² Ook de stichtingsakten uit de 14de eeuw werden opgenomen aangezien deze vieringen in de 15de eeuw normaal gesproken doorliepen. Zij zeggen dus ook iets over de situatie van de 15de eeuw. De rekeningen bestaan uit 33 enkelvoudige jaarrekeningen en één enkelvoudige rekening van 6 maanden.³³ De jaarrekeningen lopen steeds van juni tot juni. De rekeningen starten in 1462 en lopen tot 1499 bijna doorlopend. Ook de rekeningen van begin 16de eeuw zijn opgenomen in het bronmateriaal. Zij zullen enkel gebruikt worden om de evolutie van de jaargetijden te schetsen.³⁴

Ten slotte zijn er de overzichtsdocumenten.³⁵ In het totaal zijn er zes documenten van dit type overgeleverd. Eén uit de 14de eeuw, twee uit de 15de eeuw en drie uit de 17de eeuw. Deze laatste zijn deels gebaseerd op oudere documenten en kunnen eventueel informatie bevatten uit stichtingsakten die later verloren zijn gegaan. Na het lezen van deze documenten blijken er echter maar twee te zijn die nuttige informatie bevatten voor dit onderzoek. Het eerste is een ontvangstlijst met renten waarin achteraan ook enkele beschrijvingen zijn opgeno-

²⁸ Trio, 'Moordende concurrentie', p. 152.

²⁹ Van Zeir, *De armendissen der oude*, p. 67.

³⁰ Nicholas, *The metamorphosis of a medieval*, p. 47.

³¹ Trio, 'Moordende concurrentie', pp. 146-147.

³² Rijksarchief Gent (RAG), *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nrs. 687-689, 695-699, 701, 702, 708, 713, 720, 725 en 726, Stichtingsakten.

³³ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nrs. 552-555, Rekeningen H.-Geesttafel.

³⁴ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 556, Rekeningen H.-Geesttafel.

³⁵ De verschillende jaargetijden werden vaak per instelling bijgehouden, meestal in kalendervorm.

men van jaargetijden die ten laste waren van de H.-Geesttafel uit de 14de eeuw.³⁶ Het tweede is een obituarium.³⁷ Dit is een ongedateerd document waarin alle jaargetijden van de parochie genoteerd werden in kalendervorm. Voor dit onderzoek werd er alleen gebruik gemaakt van de jaargetijden die door de armentafel ingericht werden, dus niet de jaargetijden die ingericht werden bij andere parochiale instellingen zoals de kerkfabriek. Via een studie van het handschrift was het veilig te stellen dat het dateert uit de 15de eeuw, ook de aanvullingen dateren uit deze eeuw.³⁸ Alle gegevens uit deze bronnen werden samengebracht in een databank om zo een duidelijk overzicht te krijgen van de situatie in de 15de eeuw. In het totaal werden er 93 jaargetijden teruggevonden.

Afbeelding 1: Gezicht op de Onze-Lieve-Vrouwekerk Sint-Pieters, de abdijkerk, het kerkhof en het klooster (Pentekening naar een anoniem schilderij van 1733; SAG, Atlas Goetghebuer, L23/7).

³⁶ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 840, beschrijvingen van stichtingen.

³⁷ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 842, kalender der stichtingen.

³⁸ In het kader van dit artikel is het niet mogelijk om de volledige bronanalyse toe te lichten. In de thesis wordt dit uitgewerkt (Franck, *Memoria et Caritas*, pp. 27-37).

2. De uitdelingen

Categorieën

Jaargetijden zijn een heel diverse groep aangezien de stichter zelf het uitzicht van zijn dienst bepaalde.³⁹ Om hierop meer vat te krijgen, werden de jaargetijden opgedeeld in zes verschillende categorieën: van nul tot vijf. Er is rekening gehouden met verschillende factoren bij het bepalen van de categorie. Als eerste was er uiteraard de kostprijs: deze bepaalde voor een groot deel de grootte van het jaargetijde. Maar om een betere indeling te kunnen maken, werd er rekening gehouden met andere factoren. Bijvoorbeeld een vigilie, grafbezoek en offerkaarsen werden in beschouwing genomen. Ook het aantal misdienaren die aanwezig waren, speelde een rol. Zo waren er jaargetijden waarbij enkel de priester vermeld stond, terwijl er bij andere jaargetijden tot zeventien dienaren werden ingehuurd. Als laatste is er de aanwezigheid van armenzorg bij het jaargetijde. Al deze kenmerken speelden dus een rol bij het bepalen van de categorie van het jaargetijde. Het is belangrijk om te beseffen dat deze indeling achteraf werd toegepast en dus per definitie ontoereikend is. Ook is de kans reëel dat er jaargetijden in de foute categorie terecht zijn gekomen door het ontbreken van bepaalde gegevens. Waar mogelijk werd geprobeerd dit op te lossen door de kostprijs te vergelijken met de gemiddelden van de categorieën. Maar dit was niet altijd even duidelijk. Alle categorieën zullen hieronder kort besproken worden en staan weergegeven in tabel 1.

categorie	aantal	gemiddelde kost
0	6	73
1	31	227
2	20	286
3	16	339
4	14	369
5	7	86410

Tabel 1: Het aantal jaargetijden en de gemiddelde kost per categorie (in d. par.).

De laagste categorie is categorie 0. Het gaat hierbij om een zeer beperkte misdienst waarbij geen andere kenmerken dan een betaling in de bronnen opgelijst

³⁹ Trio, 'Moordende concurrentie', p. 144.

staan. In deze categorie zijn zes jaargetijden terug te vinden. De rente die bij deze jaargetijden werd gegeven, bedroeg gemiddeld 6 s. 1 d. par. Categorie 1 zijn nog steeds basisjaargetijden maar hierbij is er één extra element aan de dienst toegevoegd. Het is zeer opmerkelijk dat het niet altijd om hetzelfde gaat. Als mensen dus moesten kiezen welke elementen ze wel in de misviering wilden en welke niet, maakten verschillende mensen verschillende keuzes. Categorie 1 is ook de grootste categorie met 31 jaargetijden. De gemiddelde kostprijs bedroeg hier 18 s. 11 d. par. Dit is een aanzienlijke stijging in vergelijking met de laagste categorie.

Categorieën 2 en 3 zijn de meer middelmatige jaargetijden. Het zijn geen kleine jaargetijden meer maar ze hebben niet voldoende kenmerken om als echt groot beschouwd te worden. In categorie 2 zitten 20 jaargetijden met een gemiddelde kostprijs van 1 lb. 3 s. 10 d. par. Categorie 3 bevat dan weer zestien jaargetijden met een gemiddelde kostprijs van 1 lb. 8 s. 3 d. par.

Categorie 4 is al voor minder mensen weggelegd. Het gaat hier om jaargetijden die bijna aan alle kenmerken voldoen maar net niet aan allemaal. In deze categorie zitten veertien jaargetijden met een kostprijs van 1 lb. 10 s. 9 d. par. Dit is geen groot verschil met categorie 3. De laatste categorie is dan categorie 5. Het gaat hierbij om de jaargetijden die aan alle criteria voldeden. Het gaat om zeven jaargetijden. De gemiddelde kostprijs hier bedroeg 3 lb. 10 s. 10 d. par. Dit is een aanzienlijk verschil met de vorige categorie. Het is belangrijk op te merken dat er binnen deze categorie nog veel verschil is wat prijsklasse betreft. Het jaargetijde met de laagste kostprijs binnen categorie vijf is dat van Jan van Roeselare met 1 lb. 16 s. par.; Lauwereis van der Leyen betaalde dan weer 7 lb. 8 s. par. voor zijn jaargetijde.

Uitdelingen

In het totaal zijn er 22 vermeldingen van uitdelingen op een geheel van 93 jaargetijden. Dit betekent dat bij 23 procent van de jaargetijden er ruimte was voor uitdelingen aan armen. In dit gedeelte zullen de kenmerken van deze uitdelingen in het kader van jaargetijden bestudeerd worden.

Allereerst is het belangrijk om na te gaan wie er in aanmerking kwam voor deze uitdelingen. Er zijn elf vermeldingen naar de term *aermen*, vier verwijzingen naar *huusaermen* en twee vermeldingen naar gevangenen in de bronnen terug te vinden. Door de onduidelijke definities van deze begrippen is het moeilijk om hier conclusies aan vast te maken. Het is wel duidelijk dat enkele uitdelingen

exclusief voor de armen van de parochie waren, de zogenaamde *huusaermen*. Maar ook de algemene benaming *aermen* kan naar de huisarmen verwijzen.

Naast aan wie, is het belangrijk na te gaan wat er uitgedeeld werd. Bij het overgrote deel gaat het om brooduitdelingen: namelijk 18 van de 22 vermeldingen. Bij drie jaargetijden staat er specifiek vermeld dat het om wit brood gaat.⁴⁰ De rest van de vermeldingen verduidelijken het soort van brood niet. Uit deze gegevens valt moeilijk een conclusie af te leiden, hiervoor zal de literatuur moeten geraadpleegd worden. Bij standaarduitdelingen werd een voorkeur gegeven voor bruin brood, dit werd gezien als brood voor de armen.⁴¹ Maar bij uitdelingen bij jaargetijden lag dit enigszins anders. Hier werd duidelijk vaker geopteerd voor het duurere wit brood.⁴² Dit weerspiegelde het prestigieuze karakter van de viering en de status van de stichter. Ook de Smet stelde voor de Sint-Niklaasparochie vast dat men bij jaargetijden wit brood verkoos.⁴³

Geld was ook populair om uit te delen aan de armen, hier zijn acht vermeldingen van terug te vinden. Vaak was dit in combinatie met brooduitdelingen of andere uitdelingen maar het wordt ook tweemaal apart vermeld. Naast brood en geld werden er nog verscheidene andere zaken uitgedeeld: in de bronnen staan verwijzingen naar bier, eieren, kledij en schotels. Deze elementen werden telkens één maal vermeld. Ten slotte werd er ook nog één expliciete vermelding teruggevonden naar proven. Dit is een pakket van giften en kan verschillende zaken bevatten.⁴⁴ Bij het jaargetijde van jonkvrouw van Moeregem bestond de proven uit brood, vlees en geld.⁴⁵ Ook hier was brood dus aanwezig.

Om de impact van de uitdelingen te kunnen inschatten is het natuurlijk cruciaal om de grootte van de uitdelingen en het budget te analyseren. De opvallendste vaststelling is dat de grootte van de uitdelingen enorm kon verschillen. De brooduitdelingen bijvoorbeeld varieerden tussen de 20 en de 100 broden. Dit betekent natuurlijk een groot verschil wat omvang betreft. Ook de geldbedelingen verschilden in grootte, maar er kan gesteld worden dat er meer budget werd uitgetrokken voor brooduitdelingen dan dat er geldbedragen werden weggeschonken. De geldbedragen zijn moeilijk te analyseren aangezien er amper

⁴⁰ Wit brood of tarwebrood was het brood van de rijkere klasse (Van Zeir, *De armendissen der oude*, p. 159).

⁴¹ G. Marechal, 'Armenzorg en ziekenzorg in de Zuidelijke Nederlanden', in D.P. Blok (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1982, p. 275.

⁴² P. Trio, 'De stichting Lansaeem in het O.L.V.-gasthuis te Ieper. Bijdrage tot de studie van de jaargetijdenstichtingen in de middeleeuwen', in P. Trio en R. Van Belle (eds.), *Pieter Lansaeem: bijdrage tot de studie van de jaargetijdestichtingen te Ieper in de late middeleeuwen*, Ieper, 1993, p. 51.

⁴³ M. De Smet, 'Ter lavenessen mynre zielen'. *Middeleeuwse jaargetijdenstichtingen in de Sint-Niklaaskerk te Gent*, Onuitgegeven licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 2000, p. 184.

⁴⁴ Van Zeir, *De armendissen der oude*, p. 148.

⁴⁵ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 699, stichtingsakte Margriete van Moeregem.

wordt vermeld onder hoeveel mensen het geld verdeeld moest worden. Er is één vermelding naar hoeveel geld elke arme kreeg: het gaat hier om 6 d. par. per arme.⁴⁶ Het is echter moeilijk om dit cijfer te transponeren op de andere gelduitdelingen.

Op basis van de hoeveelheid brood en proven kan er wel een schatting gemaakt worden van het aantal pakketten. Bij de meeste uitdelingen was er immers plaats voor brood en als men de veronderstelling maakt van één brood per arme kan er een beeld gevormd worden van de voorziene grootte van de uitdelingen.⁴⁷ Bij de jaargetijden waar brood vermeld staat en geen aantal, is er de veronderstelling gemaakt dat het brood van 4 d. par. betreft om zo een schatting te kunnen maken van de impact.⁴⁸

Jaargetijde	aantal	budget	per portie
Lieven van Waes	18	72	4
Wulfaert van Steelant	20	80	4
Race van Mulhem	20	120	6
Jacob Bentin	24	96	4
Jonkvrouw van Moeregem	30	960	32
Lijsbette Hussche	30	180	6
Jan van Eeken	36	216	6
Jechelams Steels wijf	36	144	4
Luc Meere	36	144	4
Odoot Machet	40	160	4
Andries van der Poerte	60	240	4
Jacob van Oesterzele	60	240	4
Wouter van Loo	100	400	4
gemiddelde	39,23	234,77	6,62

Tabel 2: Aantal brooduitdelingen en budget per jaargetijde in de 15de eeuw (in d. par.).

In tabel 2 is het resultaat hiervan te bestuderen. Gemiddeld werden er 40 porties brood of proven voorzien bij een uitdeling. Er werd dus voedsel voorzien

⁴⁶ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 842, kalender der stichtingen, 14^r.

⁴⁷ Dit is een logische veronderstelling; ook De Smet gaat uit van één brood per arme (De Smet, *Ter Lavenesen mynre*, p. 182).

⁴⁸ 4 d. par. is de meest voorkomende prijs per brood die terugkwam in de bronnen. De enige andere prijs die voorkwam was 6 d. par.

voor 40 armen. Dit is echter maar een gemiddelde, de uitschieter van 100 broden duidt aan dat er jaargetijden waren met een grotere impact, maar andere uitdelingen waren ook kleiner. Zo gaf Race van Mulham naast 20 broden van elk 6 d. par. ook een geldbedrag.⁴⁹ Dit bedrag bedroeg 6 d. par. maar was slechts voorzien voor 4 armen. Dus hoewel hij 20 broden liet uitdelen, wil dit niet zeggen dat hij ook voor 20 armen een geldbedrag had voorzien.

Om de ware impact van deze uitdelingen te kunnen inschatten, is het noodzakelijk om te achterhalen hoeveel een brood van 4 d. par. woog. In de Zuidelijke Nederlanden was er een systeem in voege waarbij de prijs van het brood gelijk bleef maar het gewicht variabel was, dit werd het rijdingsstelsel genoemd.⁵⁰ Een brood van 4 d. par. in 1462 had dus een ander gewicht dan een brood van 4 d. par. in 1500. Doordat veel jaargetijden niet exact te dateren zijn, is het moeilijk om te analyseren om welk gewicht het effectief ging.

Sommige uitdelingen hadden minder porties maar de porties zelf waren dan weer groter. Een voorbeeld hiervan zijn de uitdelingen bij het jaargetijde van Wulfaert van Steelant.⁵¹ Hij gaf aan 20 armen een brood van 4 d. par. maar gaf hier bovenop ook aan elke arme drie eieren. Dus hoewel er minder armen gebaat waren bij de uitdeling, was de kwantiteit per prove wel groter. Als we de uitdelingen gaan omzetten in geldsommen is het mogelijk om te kijken naar de eigenlijke impact en waarde van deze uitdelingen. De meeste uitdelingen bevatten alleen maar brood wat neerkomt op een bedrag van 4 of 6 d. par. per pakket. Dit is duidelijk te zien in tabel 2. Ter vergelijking: een ongeschoolde arbeider verdiende aan het einde van de 15de eeuw gemiddeld 60 d. par. per dag in de Sint-Pietersabdij.⁵² Aangezien er pas een loonsstijging kwam in 1556-1557 kan dit getal ook gebruikt worden voor het begin van de 16de eeuw.⁵³ Dus de gemiddelde waarde van een uitdeling was een 12de deel van een dagloon. Het is wel belangrijk te onthouden dat de meeste dagloners geen volledig jaar tewerk werden gesteld.⁵⁴ Er is één echte uitschieter: de uitdelingen bij het jaargetijde van jonkvrouw van Moeregem. Zij voorzag een waarde van 2 s. 6 d. par. per portie.

⁴⁹ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 842, kalender der stichtingen, 14e.

⁵⁰ R. Van Schaik, 'Prijs- en levensmiddelen politiek in de Noordelijke Nederlanden van de 14^e tot de 17^e eeuw: bronnen en problemen', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 91 (1978), p. 217.

⁵¹ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 698, stichtingsakte Wulfaert van Steelant.

⁵² E. Scholliers (ed.), 'Lonen te Gent (XVe-XIXe eeuw)', in C. Verlinden (ed.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XIVe-XIXe eeuw)*, II, Brugge, 1965, p. 414.

⁵³ *Ibidem*, p. 356.

⁵⁴ Blockmans en Prevenier, 'Armoede in de Nederlanden', p. 504.

Relatieve grootte

Het is ook nuttig om te kijken naar het aandeel dat de armenzorg innam in het totale budget van een jaargetijde. Dit is weergegeven in tabel 3. Ook hier is de belangrijkste vaststelling de verscheidenheid. De twee uitersten zijn de jaargetijden van Jan Pincy en jonkvrouw van Moeregem. Jan Pincy besteedde 10 procent van zijn totale budget aan uitdelingen voor de armen. Bij jonkvrouw van Moeregem bedroeg dit wel 70 procent. Gemiddeld werd er 41 procent van het budget gespendeerd aan armenzorg. Armenzorg was dus wel degelijk een belangrijke uitgavenpost bij jaargetijden.

Jaargetijde	bedrag armenzorg	totale rente	% aandeel
Jan van Waes	12	120	10
Jan Pincy	24	240	10
Jacob Bentin	96	480	20
Odoot Machet	120	360	33
Jan de Torrenti	138	336	41
Luc Meere	144	288	50
Race van Mulhem	180	360	50
Wulfaert van steeland	198	480	41
Jan van Eeken	216	480	45
Jacob van Oesterzele	240	480	50
Wouter van Loo	400	864	46
Jonkvrouw van Moeregem	1008	1440	70
Lijsbette Hussche	1440	2088	69
gemiddelde	324,31	616,62	41,22

Tabel 3: Procentueel aandeel armenzorg in het totale budget van het jaargetijde in de 15de eeuw (in d. par.).

Procentueel gezien was er meer plaats voor armenzorg bij de hoge categorieën van jaargetijden. Tabel 4 geeft de verhouding weer per categorie en daar valt op dat hoe hoger de categorie, hoe meer personen ook armenzorg incorporeerden in hun stichting. Dit hoeft niet te verbazen sinds de categorieën mede gestoeld zijn op de aanwezigheid van uitdelingen. Belangrijker is echter de vaststelling dat er in bijna elke categorie armenzorg voorkwam. Bepaalde mensen kozen er dus

blijkbaar voor om de dienst sober te houden maar voorzagen wel een budget voor armenzorg. Zij vonden de armenzorg dus in verhouding belangrijker dan een vigilie of bezoek aan het graf.

categorie	aantal met uitdelingen	totaal per categorie	% aandeel
0	0	6	0
1	3	31	10
2	3	20	15
3	3	16	19
4	8	14	57
5	5	7	71

Tabel 4: Armenzorg per categorie en procentueel aandeel in de 15de eeuw.

Jaargetijden met grotere budgetten spendeerden ook in verhouding meer geld aan de armenzorg. De reden hiervoor was tweeledig. Enerzijds was de eigenlijke mis het belangrijkste element van de herdenkingsdienst. Als je een beperkt budget had, ging dus automatisch het grootste deel hiervan naar de vaste kosten: het betalen van de dienaren voor de dienst. Anderzijds was het luik van de armenzorg veel flexibeler en bepaalde je als stichter hierbij zelf de kosten. Bij de misdienst was het min of meer een vaste prijs voor de verschillende elementen. Je kon wel variëren in de grootte maar over het algemeen was dit toch beperkt. Wou je meer, had je daarna nog twee opties om je jaargetijde op te luisteren en voor je zielenheil te zorgen: ofwel betaalde je meer voor de armenzorg ofwel stichtte je andere herdenkingsvieringen. Dit laatste fenomeen komt in dit onderzoek niet aan bod doordat de focus op één instelling ligt, maar werd wel al in eerder onderzoek geanalyseerd.⁵⁵

Motivatie

In het totaal zijn er acht verwijzingen naar een specifiek moment voor de uitdelingen. Vijf hiervan vermelden expliciet dat de uitdelingen op de dag van het jaargetijde moesten plaatsvinden. Verder zijn er nog drie verwijzingen naar andere uitdeelmomenten: Allerzielen, op alle zondagen en op Lichtmis.⁵⁶ Het is

⁵⁵ Trio, 'De stichting Lansaeem', pp. 47-48; De Smet, *Ter lavenessen mynre*, pp. 170-176.

⁵⁶ Matijs Reyns bepaalt in zijn stichtingsakte dat er elke zondag een uitdeling moest plaatsvinden, de zondagen tijdens de vasten uitgezonderd (RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 720, stichtingsakte Matijs Reyns).

dus verkeerd aan te nemen dat de uitdelingen per definitie plaatsvonden op de dag van het jaargetijde maar dit gebeurde wel in de meerderheid van de gevallen.

De keuze om armenzorg toe te voegen aan een jaargetijde is niet duidelijk. In de bronnen is er nergens een aparte motivatie te bespeuren. Het is wel mogelijk iets over de motivatie te achterhalen via de gegevens die hier verzameld zijn. Vooral de uitdelingen die niet samenvielen met de viering zijn interessant. Vaak wordt er in de literatuur verwezen naar de uitdelingen als een manier om volk te lokken naar het jaargetijde en dat de armen moesten bidden voor het zielenheil van de gulle schenker.⁵⁷ Wat is dan de motivatie dat deze schenkers er uitdrukkelijk voor kozen om hun uitdelingen apart van hun jaargetijde te organiseren?

Een mogelijk antwoord hierop vinden we door te kijken naar de dagen waarop de uitdelingen dan wel plaatsvonden. De uitdelingen van het jaargetijde van jonkvrouw van Moeregem dienden plaats te vinden op Maria-lichtmis en de uitdelingen van Luc Meere en zijn echtgenote werden dan weer gehouden op Allerzielen.⁵⁸ Twee van de drie stichters kozen er dus voor om hun uitdelingen te laten plaatsvinden op een kerkelijke feestdag. De link met Allerzielen is het meest vanzelfsprekend, dit was immers het feest van de doden. De schenker zorgde er zo voor dat hij herdacht werd op twee momenten in het jaar: bij zijn jaargetijde en op de dag van de dodenherdenking: Allerzielen. De keuze voor Maria-lichtmis is minder duidelijk maar misschien kan dit verklaard worden vanuit het algemene gebruik om uitdelingen te organiseren op basis van de liturgische kalender.⁵⁹ Ten slotte is er het jaargetijde van Matijs Reyns die uitdelingen inrichtte op alle zondagen, buiten de vasten.⁶⁰ Dit zorgde enerzijds voor een blijvende herinnering aan de stichter maar anderzijds is deze vorm van uitdelingen veel ingrijpende dan een 'gewone' uitdeling die één keer per jaar plaatsvond. Het is dus mogelijk dat Matijs Reyns meer begaan was met de armen dan de gemiddelde stichter van een jaargetijde en er daarom voor koos om elke zondag uitdelingen te laten doorgaan.

Door de uitdelingen op een ander moment te houden, werd de link met het eigen jaargetijde kleiner. Deze uitdelingen kunnen dus gezien worden als een aparte manier om het zielenheil van de stichter veilig te stellen, naast de jaargetij-

⁵⁷ L. Leysen, *Het devotieleven in de Turnhoutse Sint-Pieterskerk (1397-1580): een studie van kerkrekeningen en jaargetijden*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1999, p. 239.

⁵⁸ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nrs. 699 en 726, stichtingsakten.

⁵⁹ M.-J. Tits-Dieuaide, 'Les tables des pauvres dans les anciennes principautés belges au Moyen Age', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 88 (1975), p. 580.

⁶⁰ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 720, stichtingsakte Matijs Reyns.

denvering. Armeazorg werd immers op zichzelf ook gezien als een goed werk, wat dan weer zorgde voor een verkorte tijd in het vagevuur.⁶¹

Impact

Om de impact van deze uitdelingen te kunnen inschatten, is het belangrijk om de verschillende componenten van de uitdelingen te vergelijken met de standaardbedelingen die georganiseerd werden door de H.-Geesttafel en met de situaties in andere parochies en steden.⁶² De uitdelingen bij de jaargetijden werden in het verleden immers gezien als een uitbreiding van de standaarduitdelingen zonder eigen specifieke kenmerken.

Verspreid over de hele periode zijn er 22 vermeldingen naar uitdelingen aan armen. Maar hoeveel van deze uitdelingen vonden tegelijkertijd plaats? In het obituarium zijn er zeven expliciete vermeldingen te vinden naar uitdelingen. Het staat vast dat deze uitdelingen ooit samen hebben voorgekomen. Het is echter ook mogelijk om het aantal te berekenen. 22 vermeldingen op 93 jaargetijden maakt dat bij 23 procent van de jaargetijden ook uitdelingen plaatsvonden. Uit de rekeningen leren we dat er gemiddeld 41 jaargetijden jaarlijks werden ingericht.⁶³ Zo komen we uit op ongeveer 10 uitdelingen aan de armen per jaar. Dit is natuurlijk geen exact cijfer maar het geeft wel een indicatie van de reële impact van deze uitdelingen. Ter vergelijking: in 1495-1496 organiseerde de armentafel 19 standaarduitdelingen.⁶⁴ Dit betekent dat dankzij de uitdelingen bij de jaargetijden, het totaal aantal uitdelingen binnen de parochie toenam met bijna 50 procent. Maar 19 uitdelingen per jaar is zeer weinig voor een armentafel aan het einde van de 15de eeuw. De oorzaak hier ligt in het feit dat de Onze-Lieve-Vrouwetafel bleef vasthouden aan de liturgische feesten en dus maar enkele uitdelingen per jaar organiseerde.⁶⁵ De grootte van de uitdelingen, zoals hierna zal blijken, verschilde wel enorm.

Een grote afwijking stellen we vast bij de personen die in aanmerking kwamen voor de uitdelingen. Bij de gewone uitdelingen was dit zeer beperkt en vast geregeld. Dit was niet zo bij de uitdelingen bij de jaargetijden: hier was de stichter de

⁶¹ P. Grell en A. Wery, 'Le concept de la pauvreté?: les diverses facettes institutionnelles de la pauvreté ou les différentes naturalisations de ce concept', *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 771 (1977), pp. 3-4.

⁶² De standaarduitdelingen werden bestudeerd door G. De Wilde, deze gegevens vormen het ijkpunt (De Wilde, *Parochiale armenzorg*). Er zal vergeleken worden met de situatie in de Sint-Niklaasparochie te Gent (De Smet, *Ter lavenessen mynre*) en met Ieper (Trio, 'De stichting Lansaem').

⁶³ In de rekeningen staan er gemiddeld 41 jaargetijden in één jaarrekening vermeld.

⁶⁴ De Wilde, *Parochiale armenzorg*, p. 198.

⁶⁵ G. De Messemaeker-De Wilde, 'De parochiale armenzorg te Gent in de late Middeleeuwen', *Annalen van de Belgische vereniging voor hospitaalgeschiedenis*, 18 (1980), p. 53.

belangrijkste persoon. Deze kon zelf de details van zijn jaargetijde regelen, en bepaalde dus ook naar wie de uitdelingen moesten gaan. Bij deze beslissing hadden de H.-Geestmeesters doorgaans weinig tot geen inspraak, ze konden in theorie niet zelf beslissen wie er in aanmerking kwam voor de uitdelingen. Het beste bewijs hiervoor zijn de verwijzingen naar de gevangenen. Dit is een groep die voor de standaarduitdelingen niet in aanmerking zou komen, maar bij de jaargetijden werd er ook voor hen soms een bedrag uitgetrokken voor steun.

Op vlak van de inhoud van de bedelingen valt er een grote overeenkomst met de standaarduitdelingen op. Ook hier domineerde het brood samen met de gelduitdelingen.⁶⁶ Het lijkt wel zo te zijn dat de standaarduitdelingen meer gevarieerd waren; er werd immers ook brandstof, kledij en schoenen voorzien wat bij de uitdelingen voor jaargetijden niet voorkwam.⁶⁷ De uitdelingen bij de jaargetijden focusten op voedsel, terwijl de standaarduitdelingen meer aandacht hadden voor alle noodzakelijkheden, zoals ook verwarming. Ook voor de Sint-Niklaasparochie was er een overwicht van brooduitdelingen. Men deelde ook nog andere zaken uit zoals lijnwaad voor kledij maar dit was eerder zeldzaam.⁶⁸ Ook in Ieper waren de standaarduitdelingen meer gevarieerd en hadden brood en geld het overwicht bij jaargetijden.⁶⁹

Wat is de oorzaak van dit overwicht van brooduitdelingen? Allereerst is er natuurlijk de grote symbolische waarde. Wit brood was immers het brood waarvan de heilige hostie gemaakt was.⁷⁰ De Smet geeft als bijkomende verklaring de lage kost. Brooduitdelingen kon je al relatief snel incorporeren in een jaargetijde, terwijl wijn of kleding in verhouding veel duurder waren.⁷¹ Hoewel dit zeker een rol zal hebben gespeeld bij de kleinere jaargetijden, kozen ook de stichters die over een groot budget beschikten voor brooduitdelingen. Waarschijnlijk was het zo dat er een traditie was ontstaan van brooduitdelingen en dat men dan voor brood koos zonder een specifieke reden. Naast geldredenen speelde dus ook traditie en gewoonte een rol bij de keuze voor brood.

In het laatste kwart van de 15de eeuw valt er een algemene evolutie in de Nederlanden te bemerken bij de armentafels: de brooduitdelingen werden steeds meer en meer vervangen door gelduitdelingen.⁷² Dit kwam door de aanhou-

⁶⁶ De Wilde, *Parochiale armenzorg*, p. 46.

⁶⁷ Een enkele vermelding van kledij buiten beschouwing gelaten.

⁶⁸ De Smet, *Ter lavenessen mynre*, p. 185.

⁶⁹ Trio, 'De stichting Lansaem', p. 51.

⁷⁰ B.A. Henisch, *Fast and Feast: Food in Medieval Society*, Philadelphia, 1976, pp. 155-157.

⁷¹ De Smet, *Ter lavenessen mynre*, p. 181.

⁷² W.P. Blockmans, 'Armenzorg en levensstandaard te Mechelen voor de hervorming van de openbare onderstand (1545)', in *Studia Mechliniensia. Bijdragen aangeboden aan Dr. Hendry Joosen ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*, Mechelen, 1976, p. 152.

dende crisisperiode die de hele economie, en dus ook de armentafels, onder druk zette.⁷³ Ook de graanprijs ging omhoog waardoor het steeds duurder werd om brood te kopen. Een eerste piek was er in 1482 toen één Brugse hoet rogge 4 lb. 14 s. par. kostte.⁷⁴ In 1491 bereikte de prijs zijn maximum met 5 lb. 8 s. par. per Brugse hoet.⁷⁵ Daarna zal de prijs terug gaan dalen. Ook bij de armentafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie wonnen de gelduitdelingen aan belang. De brooduitdelingen bleven hier echter ook nog groot in vergelijking met andere armentafels.⁷⁶ Dus hoewel er steeds meer uitdelingen in natura vervangen werden door gelduitdelingen, slaagde de armentafel erin om de brooduitdelingen relatief hoog te houden. Er zijn echter geen bewijzen dat de uitdelingen bij jaargetijden ook vervangen werden door gelduitdelingen. Ook in de rekeningen van de 16de eeuw zijn er vermeldingen van brooduitdelingen bij de misviering.

Bij de H.-Geesttafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie gebeurden de uitdelingen op basis van de liturgische kalender. Het zwaartepunt, zo stelde De Wilde vast, lag tussen november en april, wanneer ook de meeste feesten plaatsvonden. Tijdens de zomermaanden werden er in de parochie geen uitdelingen georganiseerd.⁷⁷ Bij andere parochies is het vaak zo dat naarmate de 15de eeuw vorderde, men van deze kalender loskwam en de uitdelingen wekelijks of maandelijks begon te organiseren.⁷⁸ Dit gebeurde echter niet voor de tafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie waar de uitdelingen ongewijzigd bleven en dus ook begin 16de eeuw nog stevig verweven waren met de liturgische kalender. De uitdelingen van de jaargetijden volgden deze liturgische kalender veel minder. Ze lijken veel meer verspreid te zijn over het gehele jaar dan de standaarduitdelingen. Van de acht expliciete vermeldingen waren er weliswaar twee die plaatsvonden op liturgische hoogdagen maar algemeen is er toch een spreiding over het gehele jaar.

Grafiek 1 toont de uitdeelmomenten van de jaargetijden samen met de momenten van de standaardbedelingen zoals ze voorkwamen tussen 24 juni 1495 en 23 juni 1496. Bij deze grafiek is ervan uitgegaan dat de uitdelingen waar geen expliciete datum bij vermeld staat, wel degelijk plaatsvonden op de dag van het jaargetijde. Zonder deze aanname was het immers onmogelijk om iets over

⁷³ M. Boone en W. Prevenier, 'De stadsstaat-droom', in J. Decavele (ed.), *Gent: apologie van een rebelse stad: geschiedenis, kunst, cultuur*, Antwerpen, 1989, p. 81.

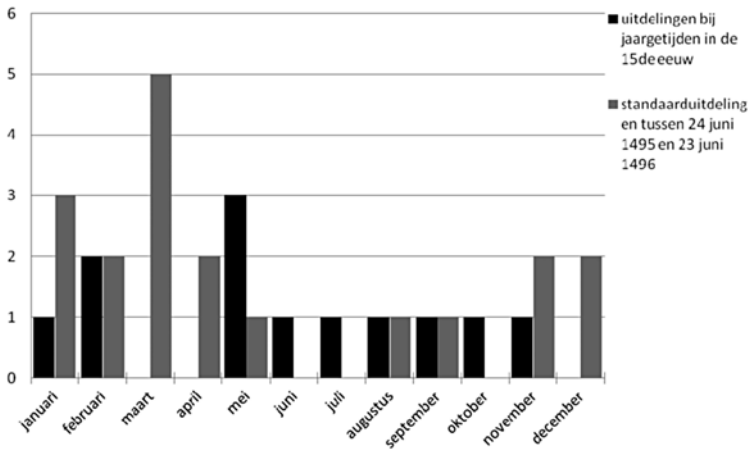
⁷⁴ M.-J. Tits-Dieuaide, *La formation des prix céréaliers en Brabant et en Flandre au XVIe siècle*, Brussel, 1975, p. 370.

⁷⁵ Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, p. 370.

⁷⁶ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 59.

⁷⁷ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 198.

⁷⁸ Tits-Dieuaide, 'Les tables des pauvres', p. 580.

Grafiek 1: Aantal uitdelingen aan de armen in de Onze-Lieve-Vrouweparochie in de 15de eeuw.^a

- a. De gegevens van de standaarduitdelingen zijn gebaseerd op G. De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 198.

de spreiding te zeggen door een gebrek aan gegevens. Dit geeft uiteraard een wat vertekend beeld maar geeft toch een duidelijke indicatie aangezien de uitdelingen vaak samenvielen met het jaargetijde. Het is ook belangrijk te beseffen dat deze uitdelingen niet noodzakelijk samen hebben plaatsgevonden. De grafiek geeft alleen een impressie van een mogelijke spreiding van de uitdelingen bij jaargetijden en weerspiegelt geen reële situatie. Hiervoor waren er te weinig dateerbare jaargetijden.

De uitdelingen bij de jaargetijden voorzagen gemiddeld 40 armen van voedsel. Op de standaarduitdelingen van de parochie hadden gemiddeld 60 mensen recht in de 15de eeuw.⁷⁹ De uitdelingen bij de jaargetijden hadden dus een kleiner bereik. Ook de waarde van de uitdelingen lag gevoelig lager. Voor 1481-1482 kwam de geldelijke waarde van de standaarduitdelingen uit op 73 d. par. per pakket.⁸⁰ Dit was waarschijnlijk wel een maximum bedrag aangezien dit net een moment van crisis was. De uitdelingen bij de jaargetijden bevatten vaak alleen brood, waardoor de waarde op 4 of 6 d. par. per persoon bleef hangen. De uitschieter was het jaargetijde van jonkvrouw van Moeregem, wat met 32 d. par. per pakket nog steeds maar de helft is van een uitdeling via de armentafel. Dit grote verschil heeft te maken met het uitzonderlijke karakter van de uitdelingen

⁷⁹ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 77.

⁸⁰ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 94.

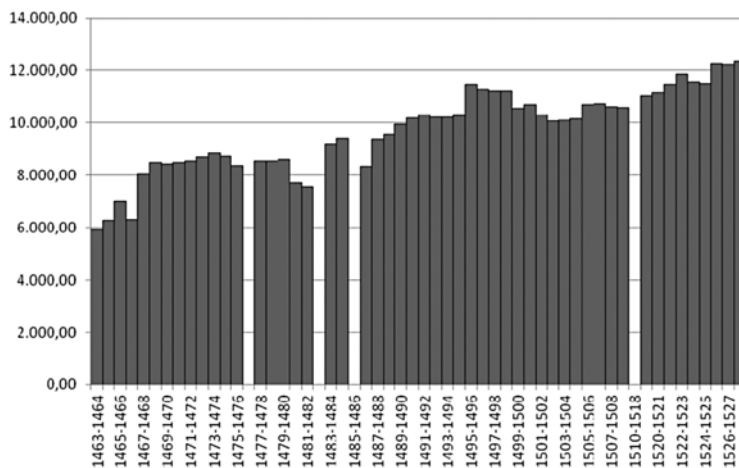
van de armentafel. De armentafel van de parochie bleef immers vasthouden aan de deeldagen, geënt op de liturgische kalender. Hierdoor hadden ze weinig deeldagen waardoor ze in staat waren grote uitdelingen te organiseren. Ter vergelijking: in dezelfde periode was de waarde van een voedselpakket bij de H.-Geesttafel van de Sint-Niklaasparochie gemiddeld 5 d. par.⁸¹ Wat overeenkwam met het gemiddelde van de uitdelingen van de jaargetijden. De dis van de Sint-Niklaasparochie organiseerde haar uitdelingen dan ook wekelijks, iets wat nooit ingevoerd werd bij de tafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie. Het is tevens belangrijk om te onthouden dat de uitdelingen aan de armen waarschijnlijk nog aangevuld werden met andere uitdelingen, zoals bijvoorbeeld van de Sint-Pietersabdij. Hierdoor steeg zowel het aantal uitdelingen als het totaal van ontvangen goederen nog eens in de Onze-Lieve-Vrouweparochie. Door het gebrek aan onderzoek was het echter niet mogelijk om na te gaan voor wie deze uitdelingen bedoeld waren, hoeveel er uitgedeeld werd of hoe vaak deze uitdelingen bij de abdij plaatsvonden.

3. Belang voor de armentafel

Uitgaven

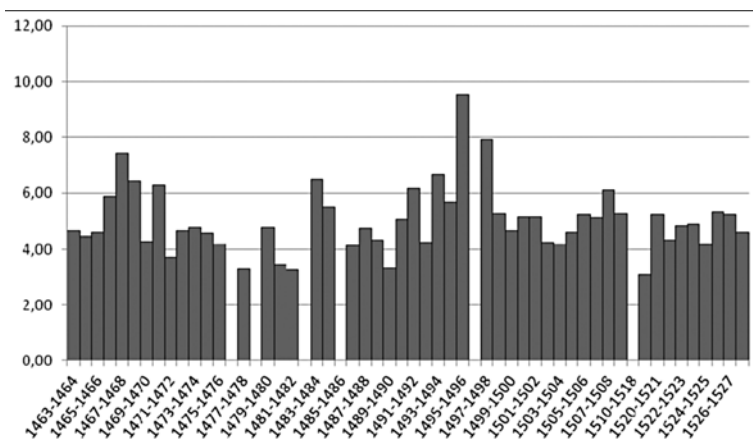
Naast de echte uitdelingen is het belangrijk om na te gaan welke invloed de jaargetijden hadden op de werking van de H.-Geesttafel. Het was immers een manier om inkomsten te vergaren voor de armentafel maar het was tevens een uitgavenpost. In wat volgt gaan we enkele financiële evoluties na. Grafiek 2 bijvoorbeeld toont de evolutie van de uitgaven die gebeurden voor de jaargetijden tussen 1463 en 1528. Hier valt duidelijk een gestage stijging op gedurende de ganse periode. Bij de vroegste jaarrekening van juni 1463 tot juni 1464 bedraagt het totaal 5902 d. par. Bij de laatste jaarrekeningen van 1527-1528 is dit gestegen tot 12334 d. par., wat meer dan een verdubbeling is op 64 jaar tijd. Deze nominale stijging is normaal aangezien het aantal jaargetijden ook stijgt van 30 jaargetijden in 1463-1464 tot 50 jaargetijden in 1527-1528.

⁸¹ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 86.

Grafiek 2: Uitgaven van de jaargetijden van de H.-Geesttafel tussen 1463 en 1527 (in d. par.).^a

- a. De gegevensreeks is aaneensluitend met uitzondering van 1510-1518: voor deze periode zijn geen gegevens beschikbaar.

Grafiek 3: Procentueel aandeel jaargetijden in uitgaven van de H.-Geesttafel tussen 1463 en 1527.^a

- a. De gegevensreeks is aaneensluitend met uitzondering van 1510-1518: voor deze periode zijn geen gegevens beschikbaar.

Belangrijker om het aandeel van de jaargetijden te kunnen inschatten is om de uitgaven van de jaargetijden naast de andere uitgavenposten te leggen van de armentafel. Grafiek 3 toont het procentuele aandeel van de uitgaven van de jaar-

getijden op het totaal. Algemeen kan gesteld worden dat de uitgaven voor de jaargetijden nooit meer dan 10 procent van het totale budget innamen, wat zeker niet veel is. Ter vergelijking: gemiddeld ging er 40 tot 60 procent van het budget naar de standaarduitdelingen.⁸²

Een andere grote vaststelling is dat deze grafiek het verloop van grafiek 2, de uitgaven voor armenzorg, niet volgt. Dus hoewel er een nominale stijging is bij de uitgaven voor de jaargetijden, is er geen sprake van een procentuele toename. De grafiek verloopt heel grillig, met veel pieken en dalen. Hieruit valt te concluderen dat de nominale stijging van de uitgaven, niet gevolgd werd door een procentuele stijging. Dit ontkracht de stelling dat het budget voor de armenzorg gaat afnemen en dat de oorzaak voor die afname een toename is van het budget voor de jaargetijden. Er moet dus gekeken worden naar andere oorzaken voor de afname van het budget voor armenzorg. De Wilde heeft in haar scriptie de rekeningen van de armentafel geanalyseerd.⁸³ Deze gegevens over de uitgaven van de armentafel zullen vergeleken worden met het aandeel van de jaargetijden om zo de grafiek beter te begrijpen.

De Wilde stelt een eerste abnormale beweging vast in 1481-1482. Die winter was extreem streng waardoor de prijs van rogge steeg tot een maximum van 4 lb 14 s. par. per Brugse hoet (172 liter).⁸⁴ De armentafel probeerde deze ellende op te vangen door de uitgaven voor aalmoezen te verhogen. De armentafel kon dit echter niet volhouden en twee jaar later daalden de uitgaven opnieuw. Op grafiek 3 komt dit overeen met een laagtepunt van het aandeel van de jaargetijden. Vanaf 1492 daalden dan de uitgaven van de armentafel algemeen. Dit kwam door een pestepidemie op het platteland waardoor de armentafel veel inkomsten verloor. Hierbij kwam ook nog eens dat de instelling leningen verstrekke voor pachters die in nood zaten.⁸⁵ Deze epidemie viel in de opstand van Gent tegen Maximiliaan van Oostenrijk wat een periode betekende van economische ontwrichting en aanhoudende crisis.⁸⁶ In 1491 steeg de prijs van het rogge tot het hoogste niveau van de hele 15de eeuw, namelijk 5 lb. 8 s. par. per Brugse hoet.⁸⁷ Hierna zou de prijs drastisch dalen door het einde van de oorlog: in 1494 koste 172 liter rogge 'nog maar' 408 d. par. en de prijs zal hierna blijven dalen.⁸⁸ Als

⁸² De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 43.

⁸³ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, pp. 33-36.

⁸⁴ Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, p. 370.

⁸⁵ De Wilde, *De parochiale armenzorg*, p. 35.

⁸⁶ Boone, 'De Gentse verplichte', p. 248.

⁸⁷ Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, p. 370.

⁸⁸ Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, p. 370.

we dan kijken naar het aandeel van de jaargetijden in deze periode, dan zien we dat het procentuele aandeel zijn piek bereikte in 1495-1496 met 9,53 procent.

Vanaf 1496-1497 stegen de uitgaven voor de aalmoezen, wat resulteerde in een daling van het aandeel van de jaargetijden. Hierna volgde een relatief stabiele periode waarin de uitgaven op hetzelfde niveau bleven. In 1520-1521 volgde dan opnieuw een stijging van de uitgaven. Dit kwam volgens De Wilde enerzijds door meer aalmoezen maar anderzijds stegen ook de kosten voor de jaargetijden. Het was inderdaad zo dat de jaargetijden procentueel terug aan belang gingen winnen: 5 procent in 1520-1521 versus 3 procent in 1519-1520. Hiertegenover stond echter geen merkwaardige nominale stijging van de uitgaven. Het is dus niet zo dat er meer jaargetijden waren door de velen die gestorven waren in de oorlog, zoals de Wilde stelt. Er kwam dat jaar immers maar één jaargetijde bij.

De relatieve stijging van het aandeel van de jaargetijden en de daling van het aandeel van de armenzorg moet dus eerder gezocht worden bij externe factoren in plaats van interne factoren. Het is natuurlijk wel frappant dat de grafiek van uitgaven veel stabiel is dan de grafiek van het aandeel van de jaargetijden in de totale uitgaven. Blijkbaar waren de jaargetijden geen post om op te besparen in tijden van moeilijkheden. In deze zin is het dus wel mogelijk te stellen dat de jaargetijden mee de schulden waren voor het dalen van de uitdelingen bij aanhoudende crisis. De armentafel koos er klaarblijkelijk voor om te besparen op de uitdelingen of andere uitgavenposten en niet op de jaargetijden. Voor deze onwil tot besparen zijn verschillende verklaringen te vinden. Een eerste mogelijke verklaring is dat het sociaal-religieus niet aanvaard was om te besparen op de uitgaven voor de jaargetijden. Waarschijnlijk was het ook slechte reclame voor de instelling: besparingen op de vieringen zijn veel zichtbaarder dan besparingen op de uitdelingen. Als het duidelijk was dat een armentafel soms vieringen beperkter organiseerde, zou dit potentiële stichters kunnen afschrikken.

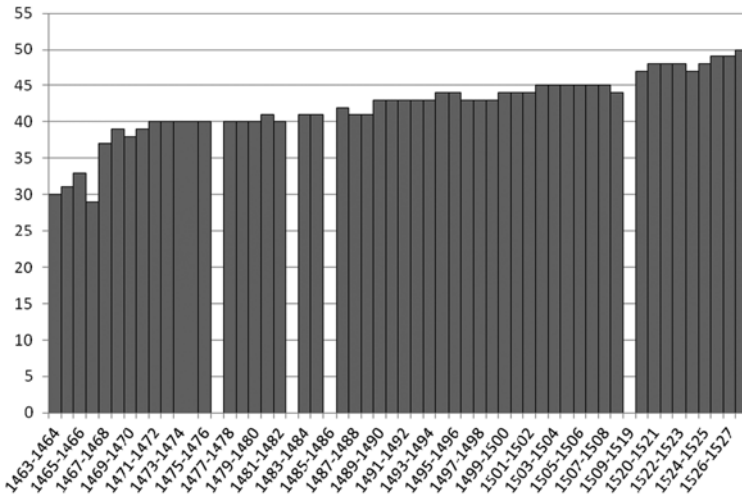
De uitzondering op de regel vormt in dit geval het jaargetijde van Kateline en Jan van den Broucke. Zij namen in hun stichtingsakte expliciet de clause op dat indien de rente voor het jaargetijde niet uitbetaald kon worden, door brand of oorlog, de instelling werd ontheven van haar verplichtingen en het jaargetijde niet ingericht moest worden totdat de inkomsten weer op peil waren.⁸⁹ De andere stichtingsakten bevatten een dergelijke clause niet, maar Trio stelde voor Ieper vast dat zulke clauses vaker voorkwamen en ook vaak werden toegepast.⁹⁰ Dit is dan tevens een laatste argument waarom men weigerde te besparen

⁸⁹ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 688, stichtingsakte Kateline en Jan van den Broucke.

⁹⁰ Trio, 'De stichting Lansaem', p. 59.

op jaargetijden: de juridische kant. Als er in de stichtingsakte geen clausule was opgenomen, vormde het een risico om het jaargetijde niet in te richten. Dit betekende immers contractbreuk.

Een ander voorbeeld dat hier moet worden aangehaald is de stichting van jonkvrouw van Moeregem.⁹¹ Van haar jaargetijde is een stichtingsakte overgebleven en haar jaargetijde is ook terug te vinden in de rekeningen. Hieruit blijkt dat het jaargetijde gedurende drie jaar lang uit de rekeningen verdween.⁹² In de stichtingsakte stond echter duidelijk vermeld dat het om een *eewelec jaerghetide* ging. Verder was er ook nergens een clausule terug te vinden van wat er moest gebeuren indien de rente niet betaald kon worden. Waarom het jaargetijde tijdelijk werd opgeheven is niet duidelijk maar het bewijst dat de armentafel wel degelijk jaargetijden tijdelijk ophief. Dit nuanceert het voorgaande enigszins. Waarschijnlijk probeerde men het inderdaad te vermijden om te besparen op de jaargetijden maar ging men hier toch toe over indien het niet anders kon.

Grafiek 4: Aantal jaargetijden bij de H.-Geesttafel van de OLV-parochie in de rekeningen tussen 1463 en 1528.^a

- a. De gegevensreeks is aaneensluitend met uitzondering van 1510-1518: voor deze periode zijn geen gegevens beschikbaar.

⁹¹ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 699, stichtingsakte Margriete van Moeregem.

⁹² Dit jaargetijde verscheen in de rekeningen vanaf 1462-1463 maar verdween dan vanaf 1463-1464 om dan drie jaar later terug op te duiken in 1466-1467. Vervolgens bleef dit jaargetijde in de rekeningen consequent verschijnen tot het einde van de bestudeerde periode.

Ten slotte is het belangrijk om na te gaan of er een evolutie zichtbaar is aan het begin van de 16de eeuw. Dit zou immers de periode geweest zijn waarin de jaargetijden aan belang moesten inboeten en over hun hoogtepunt heen waren. Er zijn verschillende elementen die hier in rekening moeten worden genomen. Op grafiek 2 is allereerst duidelijk te zien dat de nominale waarden aan het begin van de 16de eeuw niet daalden, ze bleven stijgen maar minder stijl dan ervoor. Dankzij de rekeningen kunnen we vervolgens nagaan hoeveel jaargetijden er jaarlijks werden gehouden. Deze zijn weergegeven in grafiek 4. Ook hieruit blijkt allermindst een afname van het aantal vieringen. De trend aan het begin van de 16de eeuw bleef licht stijgend, net als in de 15de eeuw. In 1527-1528 piekte het aantal jaargetijden voor de hele periode met 50. Dit was een aanzienlijke stijging met 1500-1501 toen er 44 jaargetijden werden ingericht.

Ten slotte is er op grafiek 3 af te lezen dat het procentueel aandeel van de jaargetijden begin 16de eeuw lager lag dan aan het einde van de 15de eeuw. Dit komt echter vooral door de extreem hoge waarden aan het einde van de 15de eeuw door de economische en politieke crisis. De daling van begin 16de eeuw moet dus eerder gezien worden als een terugkeer naar de normale verhoudingen. Het begin van de 16de eeuw vormde dus geen breukmoment in de stichtingen van jaargetijden.

Schenken en uitdelingen

Naast deze structurele factor, hadden de jaargetijden nog een voordeel voor de armentafel. In bepaalde gevallen kreeg de H.-Geesttafel ook een schenking die verbonden was aan de jaargetijdenviering. In het totaal zijn er 36 vermeldingen terug te vinden van een dergelijke schenking. Deze zijn op te delen in drie verschillende categorieën. Als we de definitie van uitdelingen hanteren, zoals ze door Trio is opgesteld, vallen deze schenkingen ook onder de noemer uitdelingen.⁹³ Specifiek gaat het hier over uitdelingen aan een instelling, namelijk de H.-Geesttafel.

Als eerste zijn er de werkelijke geldbedragen. Hiervan zijn er twaalf vermeldingen. Het was zeker niet verplicht om de armentafel extra te betalen voor haar diensten. Het ging hier om zeer uiteenlopende bedragen: tussen de 8 s. par. en de 6 d. par. Deze bedragen moeten eerder opgevat worden als een extra schenking dan als een echt loon voor de armentafel. Jonkvrouw van Moeregem gaf in

⁹³ 'De overdracht van geld of iets in natura aan een bepaalde instelling of bepaalde individuen, waarvan de bestemming buiten de eigenlijke instandhouding van de misdienst valt en beschouwd kan worden als een vorm van liefdadigheid' (Trio, 'De stichting Lansaem', p. 50).

haar stichtingsakte ook aan waarom ze een geldbedrag schenkt aan de armentafel:

*Ende dit vorseide jaerghetide sal den eleghe gheest van onser Vrouwen jaerlix doen, alsoe vorseide is, ende sal hebben over den aerbeyt .iiii. s. par. mids dat hi den rente heffen sal ende jaerlix tjaerghetide bezoorghen, alset behoert.*⁹⁴

Jonkvrouw van Moeregem schonk dus aan de armentafel 4 s. par. maar hing hier ook een clausule aan vast. De armentafel kreeg het geld alleen als ze de rente hief en het jaargetijde jaarlijks organiseerde. Het is dus mogelijk dat deze geldbedragen ook gezien kunnen worden als een extra stimulans voor de armentafel zodat het jaargetijde zeker zou plaatsvinden.

Naast deze schenkingen van geldbedragen wordt er veelvuldig melding gemaakt van wat er moet gebeuren als er bepaalde personen afwezig waren of in gebreke bleven. Zo zijn er 23 vermeldingen terug te vinden in het bronmateriaal. De armentafel had dus het recht misdienaren niet uit te betalen indien deze hun plichten niet waren nagekomen. Door de veelvuldige opname van deze clausule lijkt het dat dit een vaak voorkomend probleem was. Het waren blijkbaar vooral de kapelanen en priesters die vaak afwezig bleken te zijn. Drie van de verwijzingen spreken immers specifiek over kapelanen en twee vermelden de priesters.⁹⁵ Er is één belangrijke uitzondering hierop. Jacob van Oesterzele bepaalde immers dat het geld van personen die in gebreke bleven rechtstreeks naar de armen moest gaan en dus niet via de armentafel.⁹⁶

De Smet stelde vast dat het een gangbare praktijk was in Gent om personen die in gebreke bleven, te beboeten.⁹⁷ In het bronnenmateriaal ging het altijd om dezelfde maatregel: het geld dat voor die dienaar bedoeld was, ging naar de armentafel. Soms werd er ook vermeld dat de priester andere dienaren mocht aanduiden om de afwezige bedienaar te vervangen. In de Sint-Niklaasparochie waren er verschillende vormen van beboeting. Soms werd de viering afgelast, soms moest de persoon een bijkomende boete betalen en soms werden ze vervangen door een andere dienaar. Maar ook hier ging het geld in de meeste gevallen naar de armentafel van de parochie.⁹⁸ Blijkbaar was dit een algemene praktijk in Gent in de late middeleeuwen.

⁹⁴ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 699, stichtingsakte Margriete van Moeregem.

⁹⁵ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 842, kalender der stichtingen, 12^r, 18^v, 25^v, 30^r, 35^v.

⁹⁶ RAG, *Kerk OLV-Sint-Pieters Gent*, nr. 842, kalender der stichtingen, 15^r.

⁹⁷ De Smet, *Ter lavenessen mynre*, p. 161.

⁹⁸ De Smet, *Ter lavenessen mynre*, pp. 161-162.

Het is moeilijk om een schatting te maken om hoeveel geld het eigenlijk ging. Er zijn geen gegevens terug te vinden waarin staat hoeveel geld dit opleverde voor de tafel. Voor de Sint-Niklaasparochie zijn deze gegevens gelukkig wel beschikbaar. Hier blijkt dat het aandeel van het geld verkregen via deze maatregel ten opzichte van de totale inkomsten uit de jaargetijden schommelde tussen de 2,47 procent en 18,61 procent voor de periode van 1360 tot 1412.⁹⁹ In bepaalde jaren ging het dus om bijna 20 procent van het totaal van inkomsten uit de jaargetijden.

De laatste categorie bij deze schenkingen is ‘de rest’. Vaak werd er in het obituarium vermeld dat de armentafel de rest van de rente mocht houden. Zo zijn er 12 verwijzingen teruggevonden. Deze kwamen bijna altijd voor in combinatie met de clausule bij afwezigheden of gebreken. Er zijn maar twee vermeldingen waarbij de armentafel alleen de rest van de schenking kreeg en waarbij geen vermelding werd gemaakt van wat er gebeurt als er iemand afwezig was. Er is maar één jaargetijde waarbij vermeld stond hoeveel dit verschil bedroeg, maar door de kosten van de geschonken rente af te trekken, kunnen we bij tien verwijzingen achterhalen hoeveel geld er in theorie naar de armentafel moest gaan. Deze zijn weergegeven in tabel 5. Gemiddeld bedroeg dit restbedrag 5 s. par., als de rente natuurlijk volledig uitbetaald werd. Deze bedragen zijn te vergelijken met de bedragen die expliciet geschonken werden aan de armentafel. Leysen vond voor Turnhout een gelijkaardig voorbeeld: Johannes Hebscaep stierf in 1415 en schonk de rest van de inkomsten rechtstreeks aan de armen.¹⁰⁰

Of deze bedragen ook in de praktijk overbleven en naar de armentafel gingen, is moeilijker te achterhalen. Zeker na verloop van tijd zal er steeds minder overblijven van deze rentes door de inflatie en de stijgende muntontwaarding. Maar ook andere zaken kunnen ervoor zorgen dat niet de hele rente uitbetaald werd aan de H.-Geesttafel: misoogsten, oorlogen en epidemieën hadden allemaal een ontwrichtende factor op de landbouw. Het is mogelijk dat de stichters daarom een soort van buffer inplanden. Immers door te bepalen dat de armentafel de rest kreeg zonder dit bedrag te benoemen, was het totale budget meer flexibel. Het ene jaar bleef er meer geld over, het andere jaar was de opbrengst van de rente minder. Dit verschil werd dan opgevangen door de armentafel die het jaargetijde bekostigde en indien er een restbedrag was, dit bedrag bijhield. De rechtstreekse invloed van de inkomstenschommelingen op de viering werd zo dus opgevangen.

⁹⁹ De Smet, *Ter lavenessen mynre*, p. 187.

¹⁰⁰ Leysen, *Het devotieleven in de Turnhoutse*, p. 126.

Jaargetijde	rest bedrag	totale rente	% aandeel
Jan van Eeken	8	10	20
Pieter Ghevaert	10,5	20	52,5
Walter Blanckaerts	8	27	29,63
Race van Mullen	13,66	30	45,56
Jan van Roeselare	0,5	36	1,39
Jan de Torrenti	3,5	28	12,5
Hendric Braems	5	19	26,32
Willem tSvoeden	1,5	7,5	20
Clementie vanden Beyaerde	1,5	7,5	20
Jan Middach	1,5	15	10
gemiddelde	5	22	23,79

Tabel 5: Restbedragen per jaargetijde en procentuele verhouding in de 15de eeuw (in s. par.).

4. Conclusie

51 van de 93 jaargetijden die gesticht werden bij de Heilige Geesttafel van de Gentse O.L.V.-parochie bevatten tevens armenzorg in de regeling. Dit is 54%, dus de helft van de stichters liet ruimte voor een of andere vorm van armenzorg. Dit is veel maar blijkbaar niet zoveel als bij de Sint-Niklaasparochie. De Smet doet immers de uitspraak dat het gebruikelijk was om armenzorg te incorporeren en dat het een minderheid was die dit niet deed.¹⁰¹ Het is niet mogelijk om op basis van dit onderzoek te besluiten dat de jaargetijden in de hele Zuidelijke Nederlanden cruciaal waren als vorm van armenzorg in de 15de eeuw. Het is echter wel mogelijk om te besluiten dat deze vorm van armenzorg voor de specifieke casus wel degelijk zijn belang had. Het was één van de vele schakels in de versnipperde parochiale armenzorg. Dit belang uitte zich in beide luiken: de uitdelingen en de invloed op de instelling.

De uitdelingen bij de jaargetijden van de H.-Geesttafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie zorgden voor een aanvulling op de standaarduitdelingen. De uitdelingen vertoonden echter hun eigen kenmerken. Als eerste werd er vastgesteld dat er meer personen in aanmerking kwamen voor uitdelingen bij een jaargetijde dan voor de standaarduitdelingen via de distafel. Verder waren de

¹⁰¹ De Smet, *Ter lavenessen mynre*, p. 199.

uitdelingen bij de jaargetijden meer gespreid over het jaar. Dit was zeer belangrijk aangezien de standaarduitdelingen van de armentafel van de Onze-Lieve-Vrouweparochie in de 15de eeuw nog steeds gebaseerd waren op de liturgische kalender. De extra uitdelingen bij de jaargetijden doorbraken dit patroon en zorgden ervoor dat de armen de brug konden maken tussen de verschillende standaarduitdelingen. Gemiddeld gezien waren de uitdelingen bij de vieringen tien keer kleiner dan de standaarduitdelingen. Deze extra bedelingen bij de jaargetijden waren, ondanks hun kleinere omvang, zeker belangrijk voor de armen.

Het tweede grote luik van de vraag is de invloed van de jaargetijden op de financiën van de instelling. Deze invloed is altijd als heel dubbel beschouwd geweest. Enerzijds zorgden de jaargetijden voor het nodige kapitaal anderzijds werden de armentafels ervan beschuldigd hun taak van armenzorg te verwaarlozen en zich volledig te richten op het liturgische aspect van de memoriezorg. Maar de bronanalyse sprak deze laatste stelling tegen. De jaargetijden hebben nooit zo'n groot deel van het budget ingenomen dat de armenzorg van de instelling in gevaar kwam. Ze namen nooit meer dan negen procent van de totale uitgaven in en er werd geen verband vastgesteld tussen het toenemen van de kosten van de jaargetijden en het afnemen van het budget voor de armenzorg.

Het is duidelijk dat de jaargetijden bij de Heilige-Geesttafels van de Onze-Lieve-Vrouweparochie invloed hadden op de armenzorg van deze parochie. De armentafel was niet zomaar een instelling voor armenzorg maar voorzag ook in de memoriazorg van de parochie. Deze twee taken bleken duidelijk naast elkaar te kunnen blijven bestaan. De onwil van de armentafel om te besparen op de jaargetijden, als door omstandigheden de rente niet geïnd kon worden of als door inflatie de waarde van de rente onvoldoende opbracht, had vanzelfsprekend negatieve gevolgen voor de armenzorg van de armentafel. Toch moeten hierbij enkele bedenkingen worden gemaakt. Het is niet zo dat er een lineair verband werd vastgesteld tussen het afnemen van de uitdelingen en de toename van het aandeel van de jaargetijden. Het blijkt namelijk dat de tafel in tijden van nood, zoals bij oorlog of hongersnood, weigerde te besparen op de jaargetijden terwijl men wel bespaarde op de armenzorg. Overigens normaliseerde de situatie na een crisistijd redelijk snel. Een echt ontwrichtende factor kun je de jaargetijden dus niet noemen. Verder bewijzen de voorbeelden van Jan en Kateline van den Broecke en van jonkvrouw van Moeregem dat men in bepaalde gevallen wel overging tot een beperking van de uitgaven. Maar dit was uitzonderlijk omdat de tafel prioriteit gaf aan de jaargetijden, aangezien deze vastgelegde uitgavenposten

waren. Bovendien was het organiseren van jaargetijden voor de tafel een belangrijke functie en eigenlijk de belangrijkste bestaansreden. Het zielenheil was namelijk zo belangrijk in de laatmiddeleeuwse samenleving dat stedelingen hierop niet wensten te besparen.